

УДК 65.012:351.863

**МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ЯК
КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА****Шуміло О. С., к.е.н.***Харківський національний університет будівництва та архітектури***Чорна М. В., д.е.н.***Харківський державний університет харчування та торгівлі*

У статті розглянуто теоретичні аспекти управління системою економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі на основі функціональних систем. Серед представлених модель системи управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі, в основу якої покладено функцію як системотвірний фактор. Цю модель можна застосовувати на роздрібному підприємстві торгівлі, де переважає балансуєча економічна безпека підприємства. Це забезпечує та гарантує торговельному підприємству стан захисту у відносно стабільних умовах функціонування з незначними загрозами. Крім того в статті розглянута модель системи управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі на основі ситуативної рефлексії як системотвірного фактора. В основу побудови цієї моделі покладено принцип доцільності дій. Вважається, що побудова системи ґрунтується на безумовності поведінки, що орієнтована на доцільність кожного елемента. Основою є людина, здатна до рефлексії та до діяльності із забезпечення економічної безпеки. Таку систему управління, що забезпечує та гарантує економічну безпеку підприємства захисного типу, доцільно організувати в кризовий період діяльності торговельного підприємства. Запропоновані моделі надають можливість підвищити ефективність управління економічною безпекою на торговельних підприємствах.

Ключові слова: управління, економічна безпека, підприємство, роздрібна торгівля

UDC 65.012:351.863

**MODELS OF THE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT AS THE
COMPETITIVE ADVANTAGES OF COMMERCIAL ENTERPRISES****Shumilo O., PhD in Economics***Kharkiv national university of civil engineering and architecture***Chorna M., Dr. of Econ.Sc.***Kharkiv state University of Food and Trade*

The theoretical aspects of management of the economic security system for retailer enterprise based on functional systems approached have been considered in the article. The model of system management of the economic security system for retailer enterprise which is based on function as system-making factor is one of the models

considered. This model could be used for retailer enterprise with mostly balancing economic security system. It provides and guaranties to retailer enterprise the state of protection in a relatively stable operating environment with few threats. Another model of system management of the economic security system for retailer enterprise which is based on situational reflection factor as system-making factor, has been considered in the article. The basis for this model is grounded on the principle of expediency action. It is believed that building a system is grounded on unconditional behavior that is focused on the feasibility of each element. The basis is a man capable to reflection and the activities to ensure economic security. Such a management system that ensures and guarantees the economic security for the enterprise of protection type is advisable to organize during the crisis of commercial enterprise. The models proposed in the article make it possible to increase the efficiency of management of economic security for commercial enterprises.

Keywords: management, economic security, enterprise, retail

Актуальність проблеми. Забезпечення стабільного функціонування, конкурентоспроможності та розвитку підприємства роздрібної торгівлі в сучасних ринкових умовах, сповнених небезпек і загроз, які відрізняються складністю, динамікою та насиченістю соціально-економічних процесів, значною мірою залежить від надійної системи управління економічною безпекою підприємства. Така система управління економічною безпекою підприємства має забезпечувати результативність діяльності торговельного підприємства в поточному періоді та в довгостроковій перспективі і має ґрунтуватися на якісно нових підходах до управління із застосуванням нових методів управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням управління економічною безпекою підприємств займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед них Л. Абалкін, Т. Васильцев, З. Варналій, С. Іляшенко, О. Ляшенко, Є. Овчаренко, Є. Олейніков, В. Пономаренко, Н. Реверчук, М. Чорна, Л. Шемаєва та інші. Незважаючи на вагомий внесок науковців, питання вдосконалення процесу управління економічною безпекою підприємства залишаються недостатньо вивченими й потребують подальших досліджень, зокрема питання побудови ефективної системи управління економічною безпекою відповідно до сучасних реалій стану економіки.

Мета статті - розглянути теоретичні аспекти управління системою економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі на основі функціональних систем та представити моделі управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальному розумінні конкурентоспроможність підприємств визначається їх динамічністю, здатністю втілювати та поглиблювати сучасні технології, успішністю господарювання, якістю продукції, які в комплексі визначають здатність підприємства до стабільного розвитку в тривалій перспективі, а також утримання конкурентних переваг і збільшення частки ринку [1]. Економічна безпека підприємства формується під впливом наявності конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового потенціалу, організаційної структури його стратегічним цілям і завданням [2]. Тому для досягнення підприємством роздрібною торгівлі конкурентоспроможності необхідною є організація на ньому ефективної системи управління економічною безпекою.

Грунтуючись на попередніх дослідженнях щодо побудови системи економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі на основі теорії функціональних систем, де враховані особливості організації управління такими системами та особливості вибору системотвірного фактора, з'являється можливість сформулювати нові моделі управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі з наступними системотвірними факторами – функцією та ситуативною рефлексією, відповідно до типів економічної безпеки – балансуючої та захисної.

Модель системи управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі, в основу якої покладено функцію як системотвірний фактор, можна застосовувати на роздрібному підприємстві торгівлі, де переважає балансуєча економічна безпека підприємства, що забезпечує та гарантує стан захисту торговельного підприємства у відносно стабільних умовах функціонування з незначними загрозами.

Модель управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі з використанням ситуативної рефлексії як системотвірного фактора, може бути застосована на торговельному підприємстві з точки зору захисного типу розуміння економічної безпеки, а саме гарантування та забезпечення стану економічної безпеки підприємства в небезпечний кризовий період.

У системі економічної безпеки підприємства, заснованій на функції як системотвірного факторі ціль не має системного значення, вона є метою функціонування, тобто ціллю вважають майбутній бажаний стан системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, що визначається і підлягає корекції в ході функціонування системи.

Кінцевий результат функціонування системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі – пристосування її до соціально-економічної системи «торговельне підприємство» – забезпечується за рахунок неухильного виконання певного набору безпекозабезпечувальних функцій, і саме це надає відчуття доцільності діяльності. Отже, система економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, побудована з використанням функції як системотвірного фактора, більшою мірою покладається на раціональну організацію процесу функціонування системи, ніж на досягнення будь-якої окремо взятої цілі [3]. Відповідно до теорії функціональних систем центральним системотвірним фактором кожної функціональної системи є результат її діяльності, що визначає загалом нормальні умови функціонування [4].

Результат функціонування системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі повинен оцінюватися за пристосованим ефектом і бути спрямованим на адаптацію системи до змін середовища.

Зазначені відмінності системи, побудованої на підставі теорії функціональних систем у ролі функції як системотвірного фактора від загальносистемного підходу, зумовлюють певні особливості у взаємозв'язках елементів системи. А саме управляючий елемент поділяється на два блоки: аналізу й управління. У блоці аналізу відбувається обробка вхідної інформації, перетворення її та подання команди щодо управління для системних функцій, причому єдність системних функцій не обов'язкова. На етапі аналізу повинна бути розпізнана необхідність реалізації безпекозабезпечувальної функції та параметри її дії.

У блоці управління відбувається порівняння параметрів результату функціонування системи економічної безпеки підприємства та виконується порівняння цих критеріїв із фактичним результатом. У результаті порівняння для блоку аналізу із блоку управління подається сформований сигнал щодо змін у роботі. Це пояснюється тим, що до блоку управління не належить обробка вхідної інформації, у нього інше завдання – аналіз пристосовного ефекту системи економічної безпеки

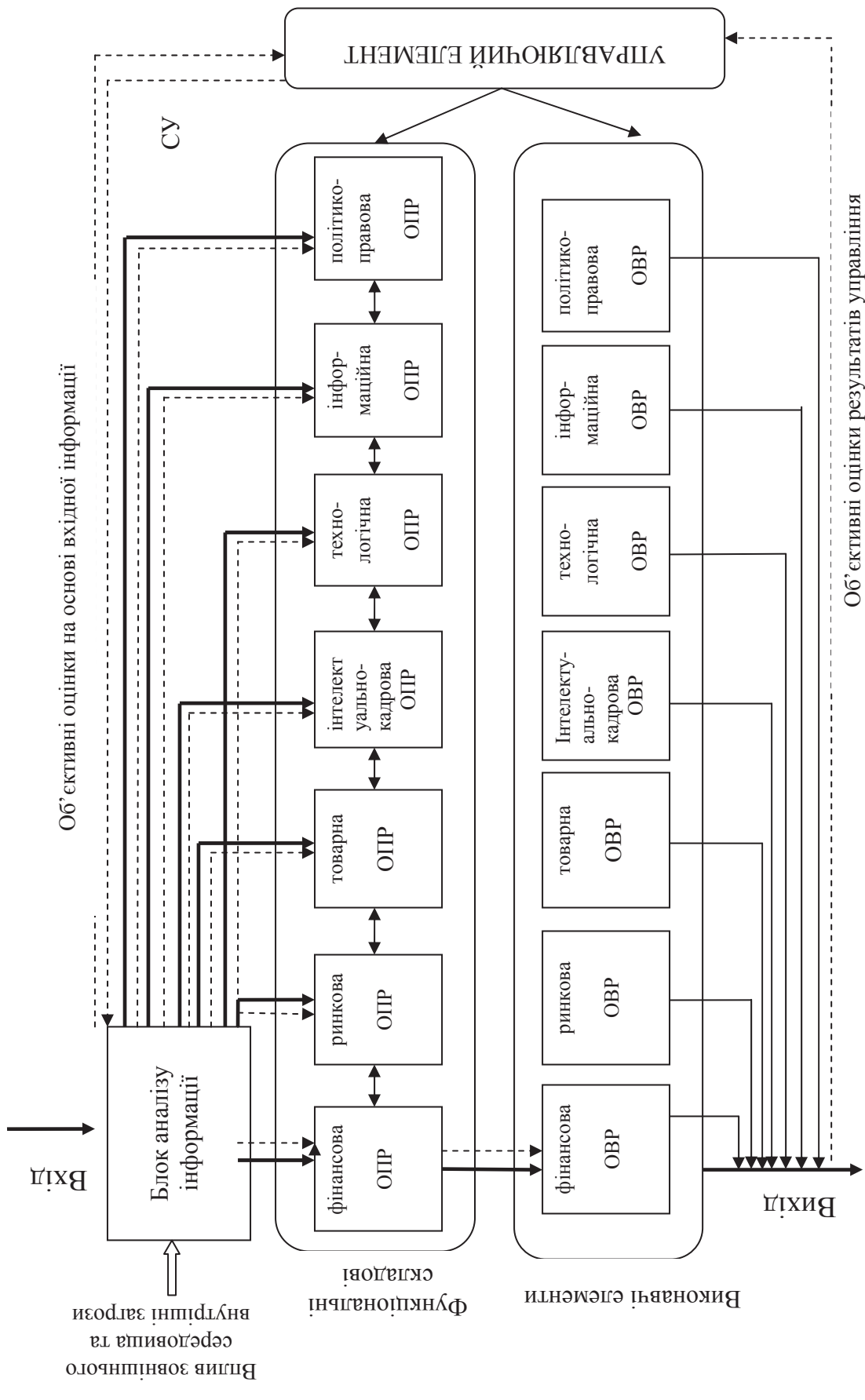
підприємства до самої системи «торговельне підприємство». А в блоці аналізу не обробляється інформація щодо результатів виконання кожної окремої функції, адже це відбувається в блоці управління. З огляду на зазначене блок управління знаходиться на лінії управління, а аналіз – на лінії трасування елементів (рис. 1).

На рис. лінію трасування елементів (складових) економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі розподілено на два компоненти: функціональна складова та виконавчий елемент функціональної складової, що пояснює принцип дії.

Управління економічною безпекою як функціональною системою дозволяє проводити управління відносно кожної її функціональної складової за допомогою різних методів. Очевидно, що ці методи управління на рівні складових знаходяться у взаємодії, адже у функціональній системі можна відстежувати, де і як відбувається управління. На думку П.К. Анохіна, засновника теорії функціональних систем, «...тільки фізіологічний аналіз на рівні функціональної системи може охоплювати функцію цілого організму у цілісних актах без втрати фізіологічного рівня трактовки її окремих компонентів» [5]. Науковець висловлював думку відносно живих організмів, але в роботі вже досліджено застосування теорії функціональних систем у системотворенні економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі де доведено, що система управління торговельним об'єктом, яка має у своєму складі людей як об'єктів, чи суб'єктів управління, може бути представлена сукупністю управлінських рішень (поведінкових актів) під час управління кожною функціональною складовою економічної безпеки підприємства та взагалі всією її системою.

Оскільки стабільність і адаптивність системи забезпечується доцільністю дій, а не цілеорієнтованістю, то проблематика забезпечення адаптивності системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі перекладається з одного елемента на всі функціональні складові системи.

Тому можна стверджувати, що стан системи економічної безпеки на підприємстві цілком залежить від стану її окремих компонентів (функціональних складових), а управління системою економічної безпеки повинно відбуватися як управління єдиним цілим з урахуванням управління за кожною окремою складовою, і досягнення головної цілі управління, поява якої відбувається в процесі функціонування системи та формується на основі досягнення цілей управління відносно складових.

Рис. 1. Модель управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі з використанням функції як системотвірного фактора

Розроблено автором за [3]

— основна лінія трасування елементів;

- - лінії управління.

ОПР – особа, приймаюча рішення;

ОВР – особа, виконуюча рішення

Але в системі економічної безпеки підприємства на основі функції як системотвірного фактора існує обмеження: зворотний зв'язок у системі між елементами здійснюється тільки за лініями управління. Не існує зв'язків між функціональними елементами системи, що може негативно позначатися на підтримці стану економічної безпеки в критичні моменти, коли рівень загрози буде критичний, адже тільки управляючий елемент є єдиним, що контролює цілеорієнтованість. У таких випадках повинно бути забезпечено множину зв'язків між елементами, для того щоб кожен із елементів відчував спонукаючу дію до певної діяльності. Тобто на підприємстві роздрібної торгівлі під час забезпечення економічної безпеки управлінське рішення стосовно її стану можуть приймати тільки керівники, віддаючи накази щодо управлінських дій для менеджерів кожної функціональної складової, а для прийняття рішень щодо забезпечення й гарантування економічної безпеки в такій ситуації доцільно долучатися всім співробітникам.

Позбутися таких обмежень можна, побудувавши систему управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі з використанням ситуативної рефлексії як системотвірного фактора, що забезпечить захисний тип економічної безпеки.

Будуючи систему управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі на основі ситуативної рефлексії як системотвірного фактора, слід зазначити, що єдиним можливим принципом побудови є принцип доцільності дій, адже вся побудова системи виходить з безумовності поведінки, що орієнтована на доцільність кожного елемента, основою будови яких є людина, здатна до рефлексії та діяльності із забезпечення економічної безпеки підприємства.

Для персоналу підприємства роздрібної торгівлі ситуативна рефлексія є «мотивуванням» і «самооцінкою», що забезпечують включеність працівника в систему управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі, аналіз того, що відбувається. Рефлексія включає в себе здатність управлінця співвідносити з предметною ситуацією власні дії, а також координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов [6].

До складу кожного елемента управління функціональної системи підприємства роздрібної торгівлі входять люди з визначеною рефлексивною позицією. Рефлексивні позиції працівників, що є вимогами до формування системи управління економічною безпекою на основі ситуативної рефлексії, зазначені в таблиці 1.

Рефлексивна позиція визначена за елементами системи відповідно до класифікації В.А. Карташова [7].

Таблиця 1 – Рефлексивні позиції відповідно до елементів функціональної системи

Елемент функціональної системи	Рефлексивна позиція	Позначення
Блок входу інформації (аналіз вхідної інформації)	Формування впливу за одним напрямом за умови сприйняття декількох зовнішніх впливів	A
Функціональний блок	Здатність до внутрішнього руху та виконання внутрішніх перетворень за певним алгоритмом	B
Управляючий елемент	Формування впливу за декількома напрямками за умови сприйняття декількох зовнішніх впливів	C
Блок виходу інформації (аналіз вихідної інформації)	Формування впливу за декількома напрямками за умови сприйняття одного спонукаючого впливу	D

Розроблено автором за [7]

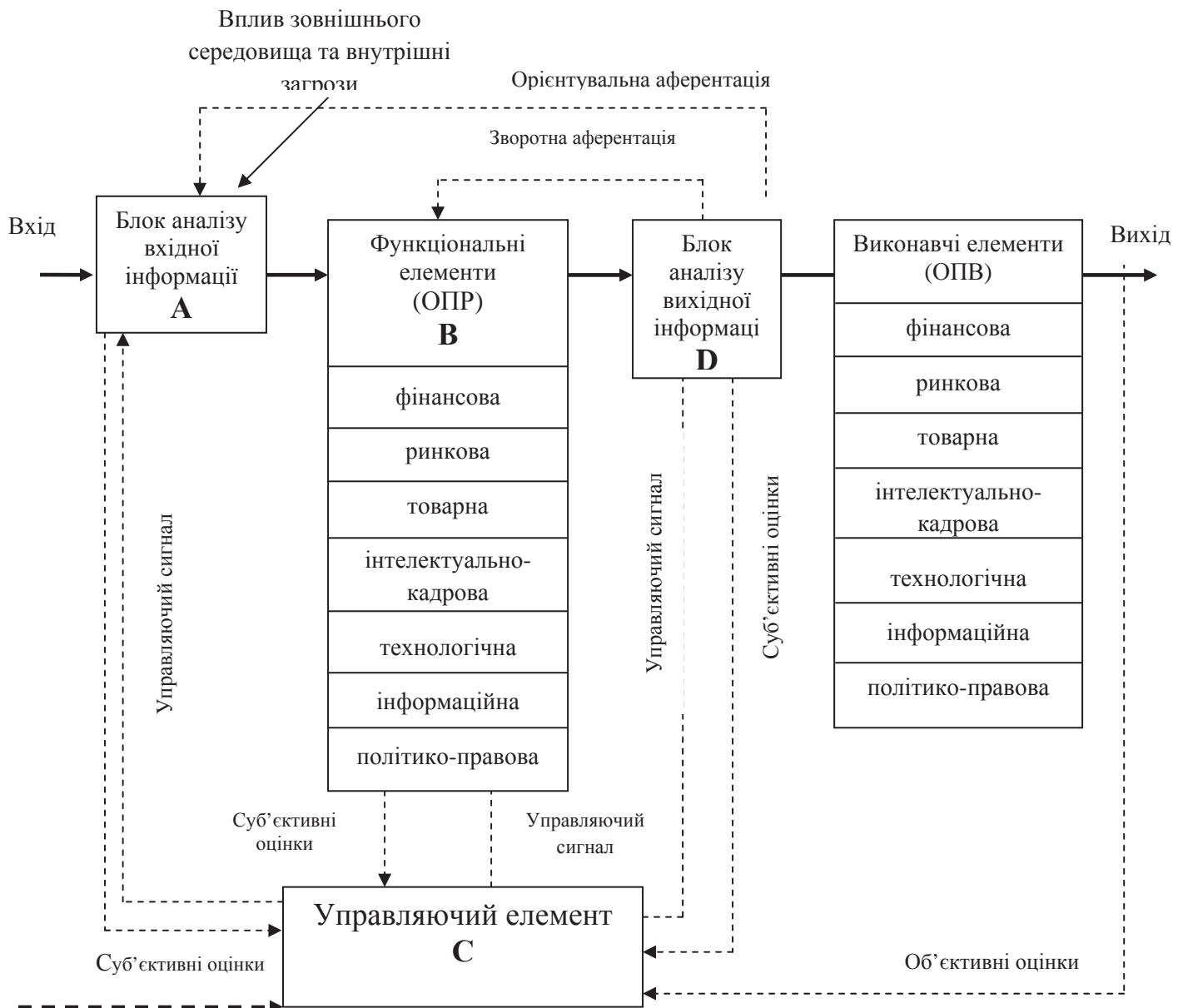
У системі із системотворчим фактором ситуативної рефлексії, поведінка кожного елемента обумовлена не тільки управляючим елементом, а й дією функціональних механізмів, що складають функціональну систему: аферентного синтезу, механізму прийняття рішення та еферентного синтезу. Модель системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі із системотворчим фактором ситуативної рефлексії зображено на рис.2.

Для побудованої системи управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі аферентний синтез відповідає блоку аналізу загальної інформації, що надходить як із зовнішнього середовища, так і з системи торговельного підприємства, а еферентний синтез відповідає блоку аналізу вихідної інформації, до завдань якого належить аналіз розроблених функціонуючим блоком та виконавчими елементами заходів та дій, що повинні забезпечити пристосовний ефект системи «торговельне підприємство» до моменту їх реалізації. У блоці аналізу вхідної інформації (аферентний синтез) можуть бути задіяні всі співробітники торговельного підприємства, які тим чи іншим чином долучаються до безпекозабезпечувальних процесів. Єдиним обмеженням у такій моделі системи є те, що працівник підприємства роздрібної торгівлі, що проводить аналіз загальної інформації, повинен мати таку рефлексивну позицію: формувати вплив за одним напрямом за умови сприйняття декількох зовнішніх впливів (**A**). Якщо працівник не відповідає вимогам, то він повинен бути відлученим від аналізу інформації як людина, що не виконує зазначену системну роль.

У результаті роботи блоку аналізу формується агрегатний пусковий сигнал, що передається функціональному блоку, завданням якого, як і в попередній моделі, є розробка комплексу заходів і дій щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.

Діяльність цього блоку залежить також від певної рефлексивної позиції: такі працівники є більш простими рефлексивними елементами, вони не зациклюються на розпізнаванні множинних причинно-наслідкових зв'язків у функціонуванні системи «підприємство», а лише повинні мати здатність до внутрішнього руху та виконувати внутрішні перетворення на підприємстві відносно складових за певним алгоритмом (В).

Рис. 2 Модель управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі з використанням ситуаційної рефлексії як системотвірного фактору (Розроблено автором за [3])

- —————> – основна лінія трасування елементів; ОПР – особа приймаюча рішення
  - - - - -> – лінії управління; ОПВ – особа виконуюча рішення
- A, D, C, D – рефлексивні позиції працівників торговельного підприємства

Наявність блоку вихідної інформації в системі економічної безпеки із системотвірним фактором ситуаційної рефлексії є однією з основних відмінностей її від системи економічної безпеки підприємства на основі системотвірного фактора. Блок вихідної інформації (еферентний синтез) теж включає сукупність людей, тобто всіх співробітників, що здійснюють аналіз розроблених у системі економічної безпеки підприємства заходів та дій. Рефлексивна позиція працівників торговельного підприємства цієї групи така: формування впливу за декількома напрямками за умови сприйняття одного спонукаючого впливу (**D**).

Управляючий елемент у системі економічної безпеки, основою якої є ситуативна рефлексія як системотвірний фактор, має відмінності від попередньої моделі системи. Ці відмінності зумовлені процедурою управління відповідно до теорії функціональних систем, а саме здатністю застосовувати всю послідовність вузлових механізмів функціональної системи (аферентний синтез – прийняття рішення – акцепція результату – еферентний синтез), яка притаманна тільки людині, тобто кожному працівнику торговельного підприємства що входить до складу системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі.

Людина у функціональній системі входить до складу об'єкта управління і в той же час є суб'єктом управління. З огляду на це управління у функціональній системі економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі можна поділити на дві частини, де перша частина управління здійснюється безпосередньо працівниками, що знаходяться в складі об'єкта управління, застосовуючи вузлові механізми функціональної системи, а друга частина здійснюється суб'єктом управління. Суб'єктом управління в такій моделі є управляючий елемент, у складі якого теж знаходяться працівники торговельного підприємства, які теж можуть керувати вузловими механізмами тільки на іншому рівні. Простіше це можна описати так: перша частина управління економічною безпекою підприємства – це елементи системи, що знаходяться на основній лінії трасування елементів, що здійснює управління основними процесами з отримання результату економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, а друга як управляючий елемент управляє побудовою та функціонуванням самої системи. Дії управляючого елемента спрямовані на виробничу якість системи та на якість її функціонування, а не на те що вона виробляє. Під час організації такого управління існує зворотний зв'язок між елементами системи.

Вимоги до працівників торговельного підприємства, що входять до складу управляючого елемента, високі, адже людина, що виконує роль управлінця, керівник в такій системі управління повинна виконувати складні завдання: вимірювати та надавати оцінки вихідної інформації щодо результату функціонування системи економічної безпеки; акумулювати та переробляти інформацію, що надходить із блоку аналізу, виходу і функціонуючого елемента; отримувати вхідні управляючі сигнали від системи «торговельне підприємство» окремо від основного входу системи. На основі цього управляючий елемент повинен формувати вплив на блок аналізу, функціональний блок, блок вихідної інформації. Управляючий елемент повинен надавати інформацію про те, яким чином змінити функціональну систему для підвищення її результативності. Рефлексивна позиція такого працівника повинна бути спрямована на формування впливу за декількома напрямками за умови сприйняття декількох зовнішніх впливів (С).

Отже, під час формування системи економічної безпеки на підставі ситуативної рефлексії діяльність кожного з елементів системи є залежною від рефлексивної позиції працівників, на основі яких формується механізми функціонування елементів системи.

Висновки. Використання моделей управління економічною безпекою торговельного підприємства на підставі теорії функціональних систем надасть можливість більш ефективного управління економічною безпекою. Під час такого управління система економічної безпеки набуває пристосовного ефекту до соціально-економічної системи «торговельне підприємство», забезпечуючи підприємству ефективну діяльність, стійкість, економічний розвиток та конкурентспроможність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скиба Г. І. Характеристика конкурентного середовища підприємства та його основні елементи [Електронний ресурс] / Г. І. Скиба. – Режим доступу : <https://www.pdaa.edu.ua/>
2. Ильяшенко С. Н. Оценка составляющей экономической безопасности предприятия / С. Н. Ильяшенко // Наукові праці Донецького державного технічного університету. – 2002. – № 47. – С. 16–22.
3. Овчаренко Є. І. Залучення теорії функціональних систем до систем творення в економічній безпеці підприємства / Є. І. Овчаренко, Г. В. Козаченко // Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 337 с.

4. Анохин П. К. Узловые вопросы теории функциональных систем / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1980. – 435 с.
5. Анохин П. К. Функциональная система как методологический принцип биологического и физиологического исследования / П. К. Анохин // Системная организация физиологических функций : монография. – М : Наука, 1968. – С.5-7.
6. Карпов А. В. Психология рефлексии. / А.В. Карпов, И.М. Скитяева – М.: ИП РАН, 2002.
7. Шаров А. С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия. / А.С. Шаров – Омск. : ОмГПУ, 2000. – 358 с.
8. Карташов В. А. Система систем. Очерки общей теории и методологии / В.А.Карташов. – М. : Прогрес-академия, 1995. – 327 с.
9. Чорна М. В. Особливості формування конкурентних переваг підприємств торгівлі [Електронний ресурс] / М. В. Чорна. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>